

ЭЛЕКТР ЭНЕРГИЯСИНИ ТАЛОН-ТАРОЖ ҚИЛИШ ЖИНОЯТЛАРИ БЎЙИЧА ЖАВОБГАРЛИКНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Насиров Жамолиддин Ғайрат ўғли

Аннотация: Миллий қонунчилик асосида электр энергиясини талон-тароаж қилишининг жавобгарлик асослари ва қайси қонун ҳужжатлар билан тартибга солиниши тартиби ва ушбу қонун ҳужжатларни ривожлантиришга доир олиб борилаётган ислоҳотлар билан танишиб чиқамиз.

Калит сўзлар: Миллий қонунчилик, электр энергияси, талон-тароаж қилиши, энергетика тармоғи, жавобгарлик, тартибга солиши, қонун ҳужжатлар.

МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИК АСОСИДА ЭЛЕКТР ЭНЕРГИЯСИНИ ТАЛОН-ТАРОЖ ҚИЛИШНИНГ ЖАВОБГАРЛИК АСОСЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 ноябрдаги “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 6118-сон Фармонида асосан Департамент органларига электр, иссиқлик энергияси, газ, водопроводдан фойдаланиш қоидаларини бузиш билан боғлиқ жиноятларни аниқлаш, бартараф этиш ва уларнинг олдини олиш вазифаси юклатилди.

Ўз навбатида бу турдаги маъмурий ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, бартараф этиш ва уларнинг олдини олиш вазифаси ички ишлар органларига топширилди.

Шу сабабли, амалиётда ушбу чегарани аниқ белгилашда юзага келиши мумкин бўлган тушунмовчиликларнинг олдини олиш мақсадида энергия ресурслари ва ичимлик сувини талон-тароаж қилиш жиноятлари ва бу турдаги маъмурий ҳуқуқбузарликларни бир-биридан фарқлаш талаб этилади.

Чунончи, МЖТКнинг 101-моддасида умумий фойдаланишдаги электр, иссиқлик газ тармоқларига ўзбошимчалик билан уланиш ёки улардан

фойдаланиш қоидаларини бошқача тарзда бузиш ёхуд электр, иссиқлик энергияси, табиий газни ҳисобга олиш асбобларига шу жумладан уларнинг пломбаларига қасддан шикаст етказиш ёки бундай ҳисобга олиш асбобларининг кўрсаткичларини ўзгартириш мақсадида уларга ташқаридан аралаштириш учун маъмурий жавобгарлик белгиланган.

Электр энергиясини талон-торож қилиш учун маъмурий жавобгарликка тортишнинг асоси - шахснинг биринчи марта бундай ҳуқуқбузарликни содир этиши ёки етказилган зарар базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан ошмаслиги ҳисобланади.

Шахс томонидан муқаддам электр энергиясидан фойдаланиш қоидаларини бузганлиги учун маъмурий жавобгарликка тортилганидан сўнг бир йил давомида худди шу ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши ёки етказилган зарар миқдорининг анча миқдор ёки ундан ортиқ бўлиши шахсни жиноий жавобгарликка тортишга асос бўлади.

Маълумот учун: ЖКнинг 8-бўлимида анча миқдордаги зарар – базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан уч юз бараваригача бўлган миқдордаги зарарни ташкил этиши белгиланган.

Ушбу турдаги ҳуқуқбузарлик учун жиноий ва маъмурий жавобгарлик асослари қуйидаги жадвалда келтирилмоқда:

Жиноят кодекси 185²-моддаси бўйича жавобгарликни белгилаш асослари МЖТКнинг 101-моддаси билан маъмурий жавобгарликни белгилаш асослари қуйидагилардан иборат:

1. Шахс томонидан маъмурий жавобгарликка тортилганидан сўнг бир йил давомида худди шу ҳуқуқбузарликнинг содир этилиши ва етказилган зарар миқдори анча миқдоргача бўлиши ҳамда шахс муқаддам, 1 йил ичида маъмурий жавобгарликка тортилмаганлиги.

2. Етказилган зарар миқдорининг анча ёки ундан ортиқ миқдорни ташкил этиши. Жиноят кодексининг 185²-моддаси 1-қисмида назарда тутилган қилмиш

формал таркибли жиноят ҳисобланади ва муайян оқибат келиб чиқиши талаб этилмайди.

Шахсни ушбу модданинг 1-қисми билан жиноий жавобгарликка тортиш учун қуйидаги шартлар бўлиши лозим:

а) шахснинг муқаддам ўзбошимчалик билан умумий фойдаланишдаги электр энергияси тармоқларига улангани, электр энергиясини ҳисобга олиш асбобларига, шу жумладан уларнинг пломбаларига қасддан шикаст етказгани, бундай ҳисобга олиш асбобларининг кўрсаткичларини ўзгартириш мақсадида уларга ташқаридан аралашгани каби ҳаракатлардан бирини содир этиб, ушбу ҳуқуқбузарликлар учун муқаддам маъмурий жазо қўлланилган бўлиши;

б) маъмурий жазо қўлланилишидан сўнг 1 (бир) йил ичида ЖКнинг 185²-моддаси 1-қисми диспозициясида назарда тутилган ҳуқуққа хилоф ҳаракатни содир этиши.

Бунда, шахс Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 21-моддасига кўра, маъмурий жавобгарликдан озод этилганида, шунингдек мазкур Кодекснинг 271-моддаси 5-6-бандларига асосан иш юритиш тугатилганида ҳам у маъмурий жазога тортилмаган деб ҳисобланишини инобатга олиш лозим.

Жиноят кодексининг 185²-моддаси 2-4-қисмларида назарда тутилган жиноятлар моддий таркибли жиноятлар ҳисобланади, яъни муайян жиноий оқибат (анча миқдор, кўп миқдор, жуда кўп миқдорда зарар етказиш) келиб чиқиши талаб этилади. Бунда шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун маъмурий жазо қўлланилгани аҳамият касб этмайди.

Анча миқдор, кўп миқдор ва жуда кўп миқдор тушунчаларига Жиноят кодексининг 8-бўлимида тариф берилган.

Жиноят субъектив томондан фақат тўғри қасддан содир этилади.

Бунда шахс Жиноят кодексининг 185²-моддаси диспозициясида назарда тутилган ижтимоий хавфли қилмиш хусусиятини англайди, унинг ижтимоий

хавфли оқибатларига кўзи етади ва уларнинг юз беришини истаб, ҳаракат қилади.

Жиноятнинг мотиви ва мақсади қилмишни квалификация қилишда муҳим белги ҳисобланади.

Жиноятнинг мотиви – шахснинг муайян моддий ҳаражатлардан кутилишга интилишда ифодаланган нияти. Одатда ушбу жиноят ғаразгўйлик ниятида (назорат қилинмайдиган фойда олиш, ҳаражатлардан кутилиш ва ҳ.к.) содир этилади.

Жиноятнинг мақсади – Жиноят кодексининг 185²-моддаси диспозициясида назарда тутилган ижтимоий хавфли қилмишни содир этиш орқали келажакда муайян натижага, фойдага эришишга қаратилган шахснинг онгидаги фикрий интилишидир.

Жиноятнинг субъекти – 16 ёшга тўлган ақли расо шахс ҳисобланади.

Фикримизни электр энергиясидан ноқонуний фойдаланиш борасидаги ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарликни такомиллаштириш мавзусида тадқиқот олиб борган олимларнинг илмий тадқиқот натижаларини таҳлил қилиш билан давом эттирамиз.

Хусусан, рус олими Е.А.Барышевнинг фикрига кўра, электр энергиясидан ноқонуний фойдаланиш давлатнинг бутун электр таъминоти тизимида жуда катта зарар етказиб, унинг фаолият самарадорлигини пасайтиради. Мазкур жиноятларнинг объектив томонини ишончни суиистеъмол қилиш ёки алдаш каби ҳаракатларда ифодаланади. Электр тармоқларига ноқонуний уланиш доим яширин равишда содир этилади, масалан тармоққа ҳисобга олиш ускунаси четлаб ўтган ҳолда уланиш, ҳисобга олиш ускунаси кўрсаткичларини ўзгартириш кабилар.

Шу сабабли РФнинг Жиноят кодексига электр энергиясидан ноқонуний фойдаланиш учун жавобгарликни белгиловчи янги моддани киритиш таклиф этилиб, қуйидагича изоҳланган:

1) жиноятнинг ўзига хос усулда содир этилиши, асосан электр энергиясининг яширин истеъмол қилиниши;

2) айбдорнинг ҳаракатларининг ўзига хослиги, яъни электр энергиясидан ўз фойдаси учун ноқонуни равишда текинга фойдаланиши;

3) электр энергияси бўйича мулк ва мулкый ҳуқуқ объекти тўғрисида ягона тушунчасининг мавжуд эмаслиги айбдорнинг ушбу ҳаракатларини талон-торож жинояти сифатида квалификация қилишга имкон бермайди.

А.В. Хабаров мавжуд қонунчиликда электр энергияси мулк сифатида белгилангани сабабли, бу турдаги қилмишларни мулкка қарши, хусусан талон-торож қилиш жиноятлари сифатида баҳолаш мумкинлиги, чунки РФ Фуқаролик кодексининг 128-моддаси нормалари таҳлилига кўра, электр энергиясининг бошқа мол-мулкка таааллуқлилиги белгиланганини асос сифатида кўрсатган¹.

В.А. Рахмилович, Т.Л. Левшин, Ю.В. Петровичевлар эса фуқаролик ҳуқуқида буюмлар тушунчаси моддий дунё предметлари ҳисобланиши, улар қаттиқ, суюқ, газ ёки бошқа физик кўринишда бўлишини такидлашиб, электр энергиясини ҳам мулк сифатида баҳолашган². Ўз навбатида, Н.В. Перч ва Н.В. Сычевалар электр энергиясини талон-торож қилишнинг яширин усуллари ЖК моддаси диспозициясида баён этишни, шу йўл билан айбдорнинг қилмишини тўғри квалификация қилиш таъминланишини баён этишган³. И.В. Ботвин мулкый зарар тушунчасига қонунчиликда ягона ва аниқ таъриф берилмаганлиги, электр энергиясидан ноқонуний, ўзбошимчалик билан фойдаланиш жиноятларини квалификация қилишда муаммолар юзага келаётганини таъкидлайди⁴. Яна бир рус олимларидан бири А.В. Ковальчук электр

¹ Хабаров А. В. Преступления против собственности: влияние гражданско-правового регулирования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Тюмень, 1999. – С. 7

² Гражданское право. Часть первая : учебник / отв. ред. В. П. Мозолин, А. И. Масляев. – М. : Юрист, 2005; Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. Части первой (постатейный) / под ред. О. Н. Садикова. – М. : ИНФРА-М, 2005.

³ Перч Н. В. Неполучение должного как вид имущественного ущерба: на примере ст. 165 УК РФ: понятие, влияние на ответственность и квалификацию: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – С. 152; Сычева Н. В. Причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием: уголовно-правовой и криминологический аспекты : дис. ... канд. юрид. наук. – Челябинск, 2006. – С. 13.

⁴ И.В. Ботвин. Общественно опасные последствия как структурный элемент состава причинения имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием. Вестник Томского государственного университета. 2014. № 382. С. 140–143.

энергиясидан ноқонуний фойдаланиш талон-торож сифатида эмас, балки талон-торож қилиш аломатлари бўлмаганда мулккий зиён етказиш каби баҳоланиши мақсадга мувофиқ. “Ўғирлаш” атамасини электр энергиясига нисбатан қўллаш нотўғри бўлиб, сабаби буюм, жисм сифатида электр энергиясини ажратиш, кўчириш, ташиш ва ўғирлашнинг имкони йўқ.

Ваҳоланки, талон-торож қилиш жиноятларининг предмети буюм хусусиятга эга бўлган мулк ёки мулккий ҳуқуқлар бўлиши мумкин. Электр энергиясидан ноқонуний фойдаланиш оқибатида жабрланувчига олиними мумкин бўлган фойда, мулккий манфаатдан маҳрум бўлишда ифодаланган мулккий зиён етказилади, мол-мулкни талон-торож қилишда эса жабрланувчига мол-мулкни йўқотишда ифодаланган реал зарар етказилади¹. В.А.Шестак электр-энергиясини талон-торож қилиш жиноятлари предметига киритиш лозимлиги, шунда электр энергиясидан ноқонуний фойдаланиш мулкни талон-торож қилишнинг умумий нормалари асосида вужудга келади.

Юқоридаги изланишлар натижалари таҳлиliga кўра, электр энергиясидан ноқонуний фойдаланиш жиноятлари учун жинойий жавобгарлик асосларини белгилашдаги А.В.Хабаров, В.А.Рахмилович, Т.Л.Левшин, Ю.В.Петровичев ва В.А.Шестакларнинг фикрларига кўшиламиз.

Фикримизча, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида ҳам электр энергиясидан ноқонуний фойдаланиш жиноятларини мол-мулкни талон-торож қилиш жиноятлари сифатида баҳолаш мақсадга мувофиқ.

Зеро, Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 30 сентябрдаги “Электр энергетикаси тўғрисида”ги ЎРҚ-225-сон қонунига асосан электр энергияси бир вақтнинг ўзида ҳосил қилиниши ва истеъмол қилиниши билан тавсифланадиган алоҳида турдаги товар саналади. Фуқаролик кодексида мулк ҳуқуқининг объектлари ер, ер ости бойликлари, сувлар, ҳаво бўшлиғи, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий ресурслар, корхоналар, ашёлар, шу жумладан

---

¹ А.В. Ковальчук. Электрическая энергия как «предмет» хищения или причинения имущественного ущерба? Анализ законодательных и научных подходов. Союз криминалистов и криминологов. 2013. № 2. С. 92–93.

бинолар, квартиралар, иншоотлар, асбоб-ускуналар, хом ашё ва маҳсулот, пул, қимматли қоғозлар ва бошқа мол-мулк, шунингдек интеллектуал мулк объектлари мулк бўлиши мумкинлиги белгиланган¹.

Ўзбекистон Республикасининг 31.10.1990 йилдаги “Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида”ги 152-ХП-сон қонунида ер, ер ости бойликлари, ички сувлар, ҳаво ҳавзаси, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, иморатлар ва иншоотлар, маҳсулотлар, турар жой ва квартиралар, маҳсулот белгилари, саноат намуналари, ихтиролар, фойдали моделлар, саноат намуналари, интеграл микросхемаларнинг топологияси, селекция ютуқлари, маҳсулот белгилари ва хизмат кўрсатиш белгилари, асбоб-ускуналар, моддий ва маънавий маданият буюмлари, пуллар, қимматли қоғозлар ва бошқа мол-мулклар мулк объектларига киритилган².

Ўзбекистон Республикаси Олий суд Пленумининг 1999 йил 30 апрелдаги 6-сон қарорига асосан жабрланувчининг ёки бошқаларнинг йўқлигида ёки улар бор бўлсада, уларга билдирмасдан ўзганинг мол-мулкани яширин талон-торож қилиш ўғрилиқ ҳисобланади³.

“Электр энергиясидан фойдаланиш қоидалари”да ҳам электрдан фойдаланиш қоидаларининг яширин равишда содир этилиши қайд этилган.

Кейинги йилларда энергия ресурсларидан қонунга хилоф равишда фойдаланиш ҳолларини бартараф этиш ҳамда истеъмолчилар томонидан табиий газ ва электр энергиясидан фойдаланиш қоидаларига риоя этилишини таъминлаш юзасидан қатор чора-тадбирлар амалга оширилди.

Бироқ кўрилаётган чора-тадбирларга қарамасдан энергия ресурсларидан қонунга хилоф равишда фойдаланиш билан боғлиқ қонунбузарликлар салмоғи ортиб бормоқда.

¹ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. 169-модда. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 08.11.2022 й., 03/22/801/0998-сон.

² Ўзбекистон Республикасининг 31.10.1990 йилдаги “Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида”ги 152-ХП-сон қонуни. 3-модда. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон

³ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 30 апрелдаги “Ўзгалар мулкани ўғрилиқ, талончилик ва босқинчилик билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 30-сон қарори.

2020 ЙИЛДА ЎТКАЗИЛГАН ТЕКШИРУВЛАР

Хусусан, 2021 йилда электр энергиясидан ноқонуний фойдаланиш билан боғлиқ жами **11 мингдан** ортиқ қоибузарликлар аниқланган. Ушбу ҳолатлар юзасидан ноқонуний фойдаланилган электр энергияси миқдори эса қарийб **173 млрд. сўмни** ташкил этган.

Хавотирлиси, 2022 йилда аниқланган ҳуқуқбузарликлар сони **17,9 мингтани** ташкил этиб, талон-торож қилинган электр энергияси миқдори **273 млрд. сўмга** етган ёки 2021 йилга нисбатан **57 фоизга** ошган.

Фойдаланилган электр энергияси бўйича дебитор қарздорлик тўғрисидаги маълумотларни қуйидаги жадвалда кўриш мумкин. Статистик маълумотларга кўра, 2022 йилнинг 1 январь ҳолатига истеъмолчиларга етказиб берилган электр энергияси бўйича дебитор қарздорлик **4 трл. 240,7 млрд. сўмга** етиб, ўтган йилнинг шу даврига (3,9 трлн.) нисбатан **275,4 млрд. сўмга** ёки **7 фоизга** ошган. Дебиторлик қарздорликнинг ошишини ҳудудлар кесимида ўрганадиган бўлсак,

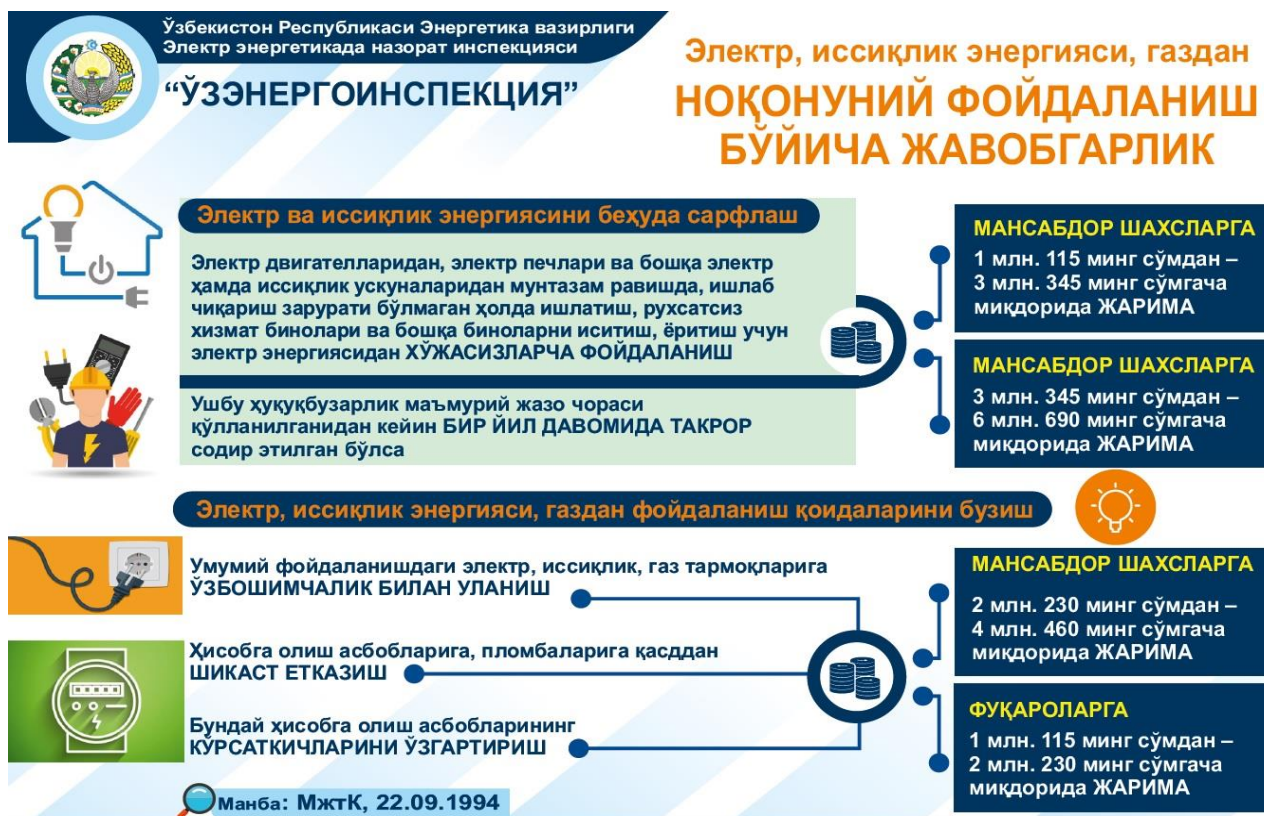

қарздорлик Қорақалпоғистон Республикаси, Қашқадарё, Навоий, Тошкент вилоятлари ва Тошкент шаҳридан ташқари барча ҳудудларда ошганлигини кузатиш мумкин.

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, давлатимиз томонидан энергия ресурслари сарфини камайтириш, ишлаб чиқаришда энергия тежайдиган технологияларни кенг жорий этиш, қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш, электр энергиясини истеъмолчиларга узлуксиз етказиб бериш, иқтисодиёт тармоқларида меҳнат унумдорлигини ошириш борасида қатор чоратadbирлар кўрилмоқда.

Бироқ, электр энергиясидан ноқонуний фойдаланиш, талон-торож қилиш жиноятлари таҳлили, ушбу турдаги жиноятларни содир этилиши йилдан йилга ошиб бораётгани, тегишинча таъминотчи корхоналар манфаатларига етказилаётган зарар миқдори, дебитор қарздорлик ҳажми ҳам кўпайиб бораётганини кўрсатмоқда.

Шу муносабат билан энергия ресурсларидан қонунга хилоф равишда фойдаланганлик ва мазкур соҳадаги ваколатли органларнинг кўрсатмаларини

бажармаганлик учун жавобгарликни кучайтириш зарурати юзага келмоқда.

ЭНЕРГИЯ РЕСУРСЛАРИДАН ҚОНУНГА ХИЛОФ РАВИШДА Фойдаланганлик учун жавобгарлик.

Шу сабабли, электр энергиясидан фойдаланиш қоидаларини бузиш, ноқонуний фойдаланиш жиноятларини ўғирлик сифатида баҳолаш ва бу турдаги жиноятлар учун ЖКнинг 169-моддасига асосан жинойий жавобгарликни белгилаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади (қонун лойиҳаси хулосада батафсил ёритилади).

ҲУҚУҚНИ МУҲОҒАЗА ҚИЛУВЧИ ОРГАНЛАР ТОМОНИДАН ТАЛОН-ТАРОЖ ҚИЛИНГАН ЭЛЕКТР ЭНЕРГИЯСИ МИҚДОРINI АНИҚЛАШНИНГ ТАШКИЛИЙ ВА МЕТОДИК ЖИҲАТЛАРИ

Электр энергиясидан фойдаланиш қоидаларини бузиш билан боғлиқ жиноятлар бўйича етказилган зарарни фуқаровий-ҳуқуқий зарардан фарқлаш лозим. Фуқаровий-ҳуқуқий зарар деганда, шахснинг бузилган ҳуқуқини тиклаш учун қилган ёки қилиши лозим бўлган харажатлари, унинг мол-мулки йўқолиши ёки шикастланиши (ҳақиқий зарар), шунингдек шахс ўз ҳуқуқлари бузилмаганида одатдаги фуқаролик муомаласи шароитида олиши мумкин бўлган, лекин ололмайд қолган даромадлари (бой берилган фойда) тушунилади (Фуқаролик кодекси 14-модда).

Электр энергиясидан фойдаланиш қоидаларини бузиш билан боғлиқ қилмишда жиноят натижасида етказилган мулкий зиённинг ҳақиқий миқдорини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга.

Чунки, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 477-моддасида, энергия таъминоти шартномаси бўйича мажбуриятлар бажарилмаган ёки лозим даражада бажарилмаган ҳолларда, энергия билан таъминловчи ташкилот шу туфайли етказилган зарарнинг, абонент эса етказилган ҳақиқий зарарнинг ўрнини қоплаши шартлиги белгиланган.

Ўз навбатида, Жиноят-процессуал кодексининг 82-моддасига мувофиқ, суриштирув, дастлабки тергов олиб бориш чоғида аниқланиши лозим бўлган

ҳолатлардан бири жиноят натижасида етказилган зарар хусусияти ва миқдори ҳисобланади. Чунки етказилган зарар тури ва миқдорини аниқлаш нафақат зарарни ундириш масаласини ҳал этиш, балки жиноятни тўғри квалификация қилишда ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Бироқ, амалиётда айрим ўзига хос товарлардан фойдаланиш қоидаларини бузиш оқибатида етказилган ҳақиқий зарарни ҳисоблаш объектив қийинчилик туғдиради. Амалдаги норматив ҳужжатларда электр энергиясидан фойдаланиш қоидаларини бузиш оқибатида етказилган зарарнинг ҳақиқий миқдорини аниқлаш масаласи белгиланмасдан фақат таъминотчи корхона томонидан қайта ҳисоб-китоб қилиниши ва бу зарарни ҳисоблаб чиқишда асос бўлиши кўрсатиб ўтилган.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 12.01.2018 йилдаги 22-сон Қарори билан тасдиқланган “Электр энергиясидан фойдаланиш қоидалари”нинг 5 параграфида электр энергиясини ҳисобга олиш бузилганда ҳисоб-китобни амалга ошириш тартиби белгиланган.

Қоидаларнинг 117-бандида истеъмолчининг (маиший истеъмолчидан ташқари) айби билан электр энергиясини ҳисобга олиш приборига зарар етказилган (пломбаси бузилса, ойнаси синса ва бошқалар), электр энергиясини ҳисобга олиш приборини улаш схемаси ўзгартирилган, ҳисобга олиш асбобининг хотира блоки ва уни дастурлашдан фойдаланиш тугмасига (бўлмасига) ташқаридан таъсир кўрсатилган, электр энергиясини ҳисобга олиш приборидан ташқари электр қабул қилгичларни улаш ёки энергия бошқа усулда ўғирланган ҳолларда, ваколатли вакили белгиланган шакл бўйича қондан бузиш далолатномасини тузади. Ушбу далолатнома асосида Бюро ёки унинг тақдимномаси асосида ҳудудий электр тармоқлари корхонаси истеъмолчини электр тармоғидан узиб қўяди.

Ҳисобга олинмаган электр энергияси миқдорининг қиймати ҳудудий электр тармоқлари корхонаси томонидан Бюро билан биргаликда энергия таъминоти шартномасида кўрсатилган истеъмолчининг иш соатлари сони ҳисобга олинган

ҳолда электр қабул қилгичларнинг уланган қуввати бўйича қуйидаги ҳолатларда амалга оширилади:

электр энергиясини ҳисобга олиш прибори, ўлчов трансформаторларини улаш схемалари ўзгартирилганда, ҳисобга олиш асбобининг хотира блоки ва уни дастурлашдан фойдаланиш тугмасига (бўлмасига) ташқаридан таъсир кўрсатилганда ва ҳисобга олишни назорат қилиш асбобларидан ташқари электр қабул қилгичлар кўз билан аниқлаб бўлмайдиган яширин йўл билан (яширин электр симлари, переключателлар монтаж қилиниши ва шу кабилар) уланганда — электр энергияни ҳисобга олишнинг назорат асбоблари охирги алмаштирилган ёки уланиш схемалари текширилган кундан бошлаб, бироқ даъво муддатидан ортиқ бўлмаган муддатда;

электр энергиясини ҳисобга олиш приборига истеъмолчининг айби билан зарар етказилганда (пломбаси бузилишига йўл қўйилган, ойнаси синган ва шу каби ҳолатлар) ёки электр энергияси айланиб чиқишда кўз билан аниқлаш мумкин бўлган бошқа усулда ўғирланган тақдирда — охирги марта айланиб чиқилган кундан бошлаб, бироқ даъво муддатидан ортиқ бўлмаган муддатда амалга оширилади.

Ҳисобга олинмаган электр энергияси миқдори қийматини ҳисоб-китоб қилишда қоида бузиш аниқланишидан олдинги давр учун амалдаги тўловлар ҳисобга олинган ҳолда, қайта ҳисоб-китоб амалга оширилаётган вақтдаги тариф қўлланилади.

Истеъмолчилар (шу жумладан маиший истеъмолчилар) электр қурилмаларини ҳудудий электр тармоқлари корхонасининг электр тармоқларига ўзбошимчалик билан улаган тақдирда, электр қурилмалари электр тармоғидан дарҳол узиб қўйилади, истеъмолчидан эса рухсатсиз истеъмол қилинган электр энергиясининг қиймати истеъмолчи расмий равишда давлат рўйхатидан ўтказилган кундан бошлаб ўтган вақт мобайнида (тасдиқловчи ҳужжатлар мавжуд бўлганда) ёки даъво муддати учун электр энергиясини қабул қилгич қурилманинг уланган қувват бўйича суткасига 24 соат давомида ишлаши

ва ўзбошимчалик билан уланган электр тармоғи (электр узатиш линияси ва трансформаторлар) участкасида йўқотилган қувват ҳисобидан ундирилади.

Ҳисобга олинмаган электр энергияси қийматини ундириш учун электр энергиясидан фойдаланиш қоидалари бузилишига йўл қўйган истеъмолчи ёки унинг вакили иштирокида ёки унинг иштирокисиз, белгиланган тартибда қайта ҳисоб-китоб амалга оширилади.

Электр энергиясини ҳисобга олиш истеъмолчининг айбисиз вақтинчалик бузилганда етказиб берилган электр энергияси учун ҳисоб-китоб Бюрони хабардор қилган ҳолда, ҳудудий электр тармоқлари корхонасининг қарори бўйича, ҳисобга олиш бузилишига қадар бўлган олдинги ҳисоб-китоб давридаги ёки ҳисобга олиш тиклангандан кейинги даврдаги ўртача суткалик сарф бўйича амалга оширилади.

Электр энергиянинг ўртача суткалик сарфи бўйича ҳисоб-китоб қилиш даври бир ойдан ошмаслиги керак ва шу вақт ичида ҳисобга олиш тикланиши зарур.

Агар, электр энергияни ҳисобга олиш приборини объектив сабабларга кўра, кўрсатилган муддатда (ўлчаш трансформаторининг, ҳисобга олиш приборининг йўқлиги, ўтиб бўлмайдиган йўллар ва шу кабилар туфайли) тиклаш имконияти бўлмаса, истеъмолчига етказиб берилган электр энергияси учун ҳисоб-китоб қилиш тартиби ва ҳисобга олишни тиклаш муддати истеъмолчи ва ҳудудий электр тармоқлари корхонасининг ўзаро келишуви билан белгиланади.

Маиший истеъмолчида электр энергиясини ҳисобга олиш приборини улаш схемаси ўзгарганда, приборга зарар етказилганда (истеъмолчининг айби билан) ёки пломбалари бузилганда, ҳисобга олиш асбобининг хотира блоки ва уни дастурлашдан фойдаланиш тугмасига (бўлмасига) ташқаридан таъсир кўрсатилганда, электр энергиясини ҳисобга олиш приборларидан ташқари бошқа электр қабул қилгичлар уланганда ва амалда истеъмол қилинган электр энергияси кўрсаткичларини камайтириш мақсадида бошқа қоида бузишларга

йўл қўйилганда, Бюронинг вакили қоида бузилиши ҳақида белгиланган намунада далолатнома тузади.

Далолатнома асосида:

электр энергиясини ҳисобга олиш прибори, ўлчов трансформаторлари уланиши, ҳисобга олиш асбобининг хотира блоки ва уни дастурлашдан фойдаланиш тугмасига (бўлмасига) ташқаридан таъсир кўрсатилиши ва ҳисобга олишни назорат қилиш приборларидан ташқари электр қабул қилгичлар кўз билан кўриб аниқланмайдиган яширин йўл билан (яширин электр симлари, ўзгартириш мосламалари монтаж қилиниши ва шу кабилар) уланиш схемалари ўзгарган тақдирда — ҳисобга олишнинг назорат асбоблари охириги алмаштирилган ёки уланиш схемалари текширилган кундан бошлаб, бироқ даъво муддатидан ортиқ бўлмаган муддатга;

электр энергиясини ҳисобга олиш приборига зарар етказилганда (истеъмолчининг айби билан) ёки прибор мавжуд бўлмаганда, пломбалар бузилган ва амалда истеъмол қилинган электр энергияси кўрсаткичларини камайтириш мақсадида айланиб чиқишда кўз билан кўриб аниқланадиган бошқа қоида бузишларга йўл қўйилган тақдирда (шу жумладан, электр энергиясини ҳисобга олиш приборидан бошқа электр қабул қилишлар уланганда) — охириги марта айланиб чиқилган кундан бошлаб, бироқ даъво муддатидан ортиқ бўлмаган муддатга ҳисобга олинмаган электр энергияси миқдори қиймати ҳисоб-китоб қилинади.

Қоида бузилган ҳолда фойдаланилган электр энергияси қийматини қайта ҳисоб-китоб қилиш ушбу Қоидаларнинг 120-бандига мувофиқ маиший истеъмолчида штепсел розеткалари мавжуд бўлганда (розеткалар ва электр энергияси қабул қилгичлар сонидан қатъи назар) бир суткада 24 соат 600 Вт қувватдан фойдаланиш ҳисобидан, 600 Вт дан ортиқ қувватли иситиш асбоблари ёки бошқа электр асбоб-ускуналари мавжуд бўлганда эса — маиший истеъмолчи фойдаланаётган электр энергияси қабул қилгичлардан бир суткада 24 соат фойдаланиш ҳисобидан келиб чиқиб, уларнинг амалдаги қуввати бўйича амалда

ёритиш электр энергияси қабул қилгичлардан сутканинг ёруғ бўлмаган вақтида фойдаланиш ҳисобидан келиб чиқиб, ёритиш электр қабул қилгичларнинг қуввати бўйича амалга оширилади.

Ҳисобга олинмаган электр энергиясининг қайта ҳисоб-китоби белгиланган тартибда, бироқ даъво муддатидан ортиқ бўлмаган муддатга, электр энергиясидан фойдаланиш қоидалари бузилишига йўл қўйган истеъмолчи ёки унинг вакили иштирокида ёхуд иштирокисиз ҳудудий электр тармоқлари корхонаси томонидан Бюро билан биргаликда қоида бузиш аниқланишидан олдинги давр учун амалда тўланган электр энергия миқдори ҳисобга олинган ҳолда амалга оширилади.

Электр энергиясидан фойдаланишда истеъмолчи томонидан йўл қўйилган қоидабузилишлар Бюронинг вакили ва маиший истеъмолчи томонидан имзоланган икки нусхадаги далолатнома билан расмийлаштирилади, унинг бир нусхаси маиший истеъмолчига берилади ва Бюро ёки унинг тақдимномаси асосида ҳудудий электр тармоқлари корхонаси томонидан ушбу Қоидаларни бузган истеъмолчи электр қурилмалари тармоқдан узиб қўйилади.

Истеъмолчи далолатномани имзолашни рад этган тақдирда, қоида бузиш далолатномасида истеъмолчини таништирганлик тўғрисида белги қўйилади.

Ҳисобга олинмаган электр энергияси миқдори далолатнома асосида аниқланади ва тўлаш учун маиший истеъмолчига қўшимча тўлов ҳужжати ёзиб берилади.

Қоида бузилиши юзасидан тўлов ҳужжатини ёзишда амалдаги тариф қўлланади.

Маиший истеъмолчи белгиланган тартибда Бюро ва ҳудудий электр тармоқлари корхонасининг қарори юзасидан эътироз билдириш ҳуқуқига эга, бироқ бу уни қоида бузиш далолатномаси бўйича ёзилган қўшимча тўлов ҳужжатини белгиланган муддатда тўлашдан озод қилмайди.

Кўшимча тўлов ҳужжати бўйича ҳақ 10 кун муддатда тўланмаса, Бюро маиший истеъмолчидан кўрсатилган суммани мажбурий тартибда ундириш тўғрисида судга даъво аризаси беради.

Амалга оширилган электр энергияси сарфининг қайта ҳисоби истеъмолчини электр энергиясидан фойдаланиш қоидаларини бузганлик учун қонун ҳужжатларида белгиланган жавобгарликдан озод этмайди.

Бундан ташқари, Вазирлар Маҳкамасининг 09.03.1994 йилдаги 124-сон Қарори билан тасдиқланган “Ёқилғи-энергетика ресурсларидан фойдаланиш қоидаларини бузганлик учун иқтисодий жазоларни қўллаш тўғрисида”ги Низомда электр, газдан фойдаланиш қоидаларини бузганлик учун юридик шахсларга нисбатан, улар қайси идорага қарашлилиги ва мулкчилик шаклидан қатъий назар иқтисодий жазоларни қўллаш белгиланган.

Ушбу қоидалар қайта ҳисоб-китоб ёки иқтисодий жазоларни қўллаш қоидалари бўлиб, бу турдаги жиноятлар натижасида етказилган ҳақиқий зарарни аниқлаш имконини бермайди.

Мавжуд жиноят ишлари таҳлили суриштирув ҳамда тергов органлари томонидан юқорида байн этилган тартибга амалга қилинмасдан, электр энергиясидан фойдаланиш қоидаларини бузиш билан боғлиқ жиноят ишлари бўйича зарар миқдорини аниқлашда тармоққа ноқонуний уланиш вақти, ҳақиқатдан электр энергиясини ноқонуний истеъмол қилиш даври аниқланмасдан, қоидаларда белгиланган умумий тартибга асосан ҳисобланган қайта-ҳисоб китоб миқдори зарар сифатида нотўғри баҳоланаётганини кузатиш мумкин.

Хусусан, энергия ресурслари таъминоти корхонаси мутахассислари томонидан расмийлаштирилган қайта ҳисоб-китоб далолатномасидаги истеъмолчи томонидан тўланиши лозим бўлган сумма суриштирувчи томонидан жиноят оқибатида етказилган зарар сифатида баҳоланмаслиги, балки қайта-ҳисоб китобга асосланган ҳолда сарфланган энергия ресурсларининг ҳақиқий миқдори аниқланишини лозим.

Мисол учун, текширишда яшаш хонадонидида ўтказилган текширишда, хонадон эгаси томонидан тегирмон ускунаси ўзбошимчалик билан электр тармоғига улангани аниқланган.

Туман электр тармоқлари корхонасининг қайта ҳисоб-китоб далолатномасида, хонадон эгаси томонидан электр энергиясидан ноқонуний фойдаланилганлиги ҳолати бўйича амалдаги қоидаларга асосан бутун даъво муддати даври яъни 3 йил (1095 кун) учун **205,6 млн.** сўм миқдоридида зарар етказилгани кўрсатилган.

Суриштирувчи томонидан ушбу қайта ҳисобланган сумма зарар сифатида баҳоланиб, ЖКнинг 185²-моддаси 3-қисми билан жиноят иши қўзғатилган.

Дастлабки терговда хонадон эгасининг тегирмон ускунасидан 257 кун давомида фойдалангани аниқланиб, мутахассисларнинг хулосасига кўра етказилган зарар **20,2 млн.** сўмни ташкил этган.

Оқибатда, жиноят ишини ЖПКнинг 83-моддаси 2-бандига асосан тугатиш тўғрисида қарор қабул қилинган ва ҳуқуқбузар Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 101-моддаси билан маъмурий жавобгарликка тортилган.

Ўз навбатида, бу турдаги жиноят ишларини тергов қилишда ишнинг муайян ҳолатларидан келиб чиқиб, ҳуқуққа хилоф қилмиш оқибатида ҳақиқатда қанча миқдорда моддий зарар етказилганлигини аниқлаш учун барча чораларни кўриш зарур.

Бунда бир қатор ҳолатларга алоҳида эътибор қаратиш лозим бўлади, чунончи:

1. Умумий фойдаланишдаги электр энергияси тармоқларига ўзбошимчалик билан уланиш, электр энергиясини ҳисобга олиш асбобларига, шу жумладан уларнинг пломбаларига қасддан шикаст етказиш, бундай ҳисобга олиш асбобларининг кўрсаткичларини ўзгартириш мақсадида уларга ташқаридан аралаштириш деб баҳоланадиган ҳуқуққа хилоф ҳаракатнинг бошланган вақти, жойи ва давомийлиги.

Электр таъминоти корхонаси мутахассислари ҳуқуққа хилоф ҳаракатнинг бошланган вақтига аниқлик киритмасдан, назоратчи охирги марта ҳисобга олиш ускунасини кўриқдан ўтказган кундан бошлаб, бироқ даъво муддатидан ортиқ бўлмаган муддатни инобатга олган ҳолда электр энергиясидан фойдаланиш қоидалари бузилгани туфайли қайта ҳисоб-китоб далолатномасини тузишади.

Бошқа қонун ҳужжатларида белгиланган даъво муддати жиноят процессидаги фуқаровий даъвога нисбатан қўлланилмаслиги, бу тоифадаги жиноят ишларини тергов қилишда эътибордан четда қолмаслиги лозим.

Жиноят-процессуал қонунчилигига мувофиқ, ҳар бир жиноятнинг вақти ва жойини исботлаш шахсни айбланишнинг энг муҳим асосларидан биридир.

Ҳуқуққа хилоф ҳаракатнинг бошланган вақти ва давомийлигига аниқлик киритиш, ноқонуний истеъмол қилинган электр энергиясининг ҳақиқий ҳажмини аниқлаш имконини беради.

2. Жиноий ҳодиса юз берганидан сўнг, воқеа жойида фойдаланилган ускуналарнинг сони, энергия истеъмол қилиш имкониятларининг мавжудлиги, қуввати ва фойдаланиш давомийлиги.

Электр энергияси ўзига хос товар, шу боис улар турли хил ускуналардан фойдаланишни тақозо этади.

Ҳуқуққа хилоф ҳаракат бошланганидан сўнг ноқонуний фойдаланилган электр энергияси айнан қандай ускуналар учун йўналтирилгани, эксплуатация қилинган ускуналар сони, уларни энергия истеъмол қилиш қувватига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Шу билан бирга, фойдаланилган ускуналарнинг энергия истеъмол қилиш даври (сутканинг қайси пайтлари, ҳафтанинг қайси кунлари) ҳам жиноят оқибатида етказилган зарар миқдорига аниқлик киритишда муҳим аҳамиятга эга.

Фойдаланишга яроқсиз ёки бошқа сабаблар билан фойдаланиш имкони бўлмаган ускуналарни энергия қабул қилувчи сифатида баҳоламаслик мақсадида, ускуналарнинг энергия истеъмол қилиш имкониятлари мавжудлигига ҳам алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ.

Айрим ускуналар (сув насослари, хонани иситиш учун мўлжалланган печлар ва бошқалар) хусусиятига қараб, йилнинг маълум бир мавсумида фойдаланилади, электр энергиясини истеъмол қилиш даврини инобатга олиш ҳам жиноят оқибатида етказилган зарарнинг ҳақиқий миқдорини аниқлашда муҳим ҳисобланади.

3. Жиноий ҳодиса юз берган вақтда электр таъминоти корхонаси томонидан электр энергияси етказиб берилишидаги узилишлар ҳақида маълумотларни олиш.

Электр таъминоти корхоналари томонидан тармоқдаги таъмирлаш, авария ҳолатлари вужудга келганда ёки режали узилганда истеъмолчига электр энергияси етказиб берилмайди.

Ҳар бир электр таъминоти корхонасида истеъмолчиларни таъминотдан режали ва режадан ташқари узиб қўйишнинг ҳисоби юритилади. Шу сабабли етказилган зарарнинг ҳақиқий ҳажмини аниқлаш мақсадида ушбу маълумотлар олиниши ва ўрганилиши мақсадга мувофиқ.

Электр энергияни етказиб берилишидаги узилишлар ҳақида маълумотлар олинмаслиги ва таҳлил қилинмаслиги, ҳуқуққа хилоф ҳаракатни содир этган шахсга нисбатан истеъмол қилинмаган электр энергия миқдорининг ҳисобланишига олиб келиб, жиноят оқибатида етказилган зарарнинг ҳақиқий миқдорини аниқлашга салбий таъсир қилади.

4. Истеъмолчи томонидан ишлаб чиқарилган, тайёрланган маҳсулотга нисбатан сарфланган электр энергия коэффицентига аниқлик киритиш.

Тайёрланган ёки ишлаб чиқарилган маҳсулотга нисбатан сарфланган электр энергияси миқдорини фойдаланилган ускуналар сони, уларни энергия истеъмол қилиш қувватини инобатга олган ҳолда малакали мутахассисларни жалб қилган ҳолда ҳисоблаш имконияти мавжуд.

5. Қоидаларнинг бузилиши оқибатида ноқонуний фойдаланилган электр энергияси миқдори ҳуқуқбузарлик содир этилган пайтдаги тарифдан келиб чиққан ҳолда ҳисобланиши.

Электр энергиясидан фойдаланиш қоидаларининг 123-бандида, қоида бузилиши юзасидан тўлов ҳужжати эътиборда амалдаги тариф қўлланиши кўрсатилган.

Шу каби, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 27.12.2016 йилдаги “Жиноят натижасида етказилган мулккий зиённи қоплашга оид қонунчиликни қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 26-сонли Қарорида, жиноят объекти бўлган мол-мулк қийматини аниқлашда унинг мулкдор томонидан орттирилиши (сотиб олиниши) ҳолатларига қараб, жиноят содир этилган пайтдаги шартномавий, улгуржи, чакана, биржа ёки бозор нархидан келиб чиқиш лозимлиги кўрсатилган.

Шу боис, қоидаларни бузилиши оқибатида ноқонуний фойдаланилган энергия ресурслари ва ичимлик сувининг миқдори, тариф ўзгарган санагача ўртача истеъмол сарфи бўйича аниқланиб, қилмиш содир этилган вақтда амалда бўлган тариф бўйича ҳисобланишига алоҳида эътибор қаратиш лозим бўлади.

Изданиш натижасига кўра, ноқонуний фойдаланилган электр энергияси миқдорини аниқлаш борасида “Электр энергиясидан фойдаланиш қоидалари”нинг 123-бандига куйидаги мазмундаги бешинчи хатбоши билан тўлдириш мақсадга мувофиқ:

“Ҳисобга олинмаган электр энергиясининг қайта ҳисоб-китоби натижасидан ҳисобланган миқдор электр энергиясидан ноқонуний фойдаланиши оқибатида таъминотчи корхона манфаатларига етказилган зарарни ҳисоб китоб қилишда асос ҳисобланади. Электр энергиясидан фойдаланиш қоидаларини бузиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, олдини олиш ва бартараф этиш вазифаси юклатилган давлат органлари ўз ваколатлари доирасида таъминотчи корхонага етказилган зарар миқдори қўшимча текширувлар орқали аниқланади.”

Шу каби, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2020 йил 24 ноябрдаги ПФ-6118-сон Фармонида

асосан энергия Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг айрим қарорларига ўзгартириш ҳамда қўшимчалар киритиш лозим.

Хусусан, мазкур қарорга асосан 2021 йил 1 мартдан электр, иссиқлик энергияси, газ, водопроводдан фойдаланиш қоидаларини бузиш билан боғлиқ жиноятларни аниқлаш, бартараф этиш ва уларнинг олдини олиш вазифаси — Бош прокуратура ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти ва унинг ҳудудий бўлинмалари томонидан амалга оширилиши;

маъмурий ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, бартараф этиш ва уларнинг олдини олиш вазифаси — ички ишлар органлари томонидан амалга оширилиши белгиланган.

Жумладан, Вазирлар Маҳкамасининг Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 10 июлдаги 484-қарори, 2018 йил 12 январдаги 22-сон қароридан электр, иссиқлик энергияси, газ, водопроводдан фойдаланиш қоидаларини бузиш билан боғлиқ қоидабузарликларга қарши курашиш борасидаги нормалардан Бюро ваколатларини чиқариш, тегишинча Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш ҳамда ички ишлар органларига юклатиш тўғрисидаги нормалар билан тўлдириш лозим (норматив ҳужжат лойиҳаси, таққослама жаадвал илова қилинади).

Шунингдек, Энергия ресурсларидан ноқонуний фойдаланиш билан боғлиқ қонунбузарликлар салмоғи ортиб бормоқда. Бош прокуратура томонидан 2022 йил ва жорий йилнинг ўтган даври юзасидан электр энергияси ва табиий газдан фойдаланиш қоидаларини бузганлик ҳолатлари бўйича 433 жиноят иши қўзғатилган. Оқибатда давлат манфаатларига 368,1 миллиард сўм моддий зарар етказилган. Энергия ресурсларидан ноқонуний фойдаланганлик учун жавобгарлик чораларининг етарли эмаслиги давлатга катта миқдорда зарар етказган шахсларга нисбатан тегишли чоралар кўриш имкониятини бермаяпти. Шу сабабли энергия ресурсларидан ноқонуний фойдаланганлик, бу борадаги ваколатли органларнинг кўрсатмаларини бажармаганлик ҳолатлари учун жавобгарлик чораларини кучайтириш зарурати вужудга келмоқда.

Фойдаланилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 ноябрдаги “Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 6118-сон Фармони
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси.
3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси
4. Ўзбекистон Республикаси Ма’мурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси.
5. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. 169-модда. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 08.11.2022 й., 03/22/801/0998-сон.
6. Ўзбекистон Республикасининг 31.10.1990 йилдаги “Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида”ги 152-ХП-сон қонуни. 3-модда. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон

Фойдаланилган интернет сайтлари.

- 2.1. <https://lex.uz/docs/111466>
- 2.2. <https://lex.uz/docs/-111453>
- 2.3. <https://lex.uz/docs/111460>
- 2.4. <https://lex.uz/docs/97664>
- 2.5. <https://lex.uz/docs/3517337>